

Драгиша Витошевић

ТАЈНА ПЕСНИЧКЕ ГРУЖЕ*)

Једна повећа и нимало свакидашња појава чекала је доста дуго да буде не само оцењена, него и просто — примењена. Чак и забавни листови, извежбани у изналажењу сваковрсних необичности, овог пута нису уочили једну која им се такорећи незаобилазно нудила. На једном маленом, узаном шумедијском простору скоро да је више песника него села. Ту, у Брестовцу, Горњој и Доњој Црнући, Добрачи, Љулацима и другим селима „обични“ земљорадници пишу нимало обичну лирику која је брзо прекорачила границе не само ове »песничке републике« него и наше земље. Јер, прави сељаци, ти људи нису ништа мање прави песници. И док је појава послератних песника сељака окупљених у **Орфеју међу шљивама** и **Цветнику** у целини поздрављана као изненађење и право мало чудо, овај крај, Горња Гружа, представљао би и нешто више: готово, чудо у чуду.

Ова »школа« управо се и обелоданила у поменутих два књигама. Најпре, **Орфеј међу шљивама** у Крагујевцу 1963. открио је да ту, у завичају старог Живадина Стевановића и младог Добрише Ерића пребива још цела једна поворка песника: Милена Јововић, Милутин Бељаковић, Александар Борбевић и — најмлађи у књизи — Радослав Исаиловић. И док је, појмљиво, ту било и других који у збирку нису могли ући, некима се ипак чинило да је овај крај испао чак помало „повлашћен“, тим пре јер су и обојица приређивача била Горњогружани. Срећом, четири године доцније појавио се у Београду **Цветник** Владете Р. Кошутећа у којем је број песника двоструко мањи (од 33 — свега 16), али је број оних из Горње Груже остао исти. При том, занимљиво је, изостао је један од ранијих, најстарији (Ж. Стевановић), али је зато ушао један од нових, најмлађи међу свима: Петар Ж. Бељаковић. И ни ту није крај приче. У Гружи човек се и нехотице сети наслова оних двеју Елијарових књига: **Непрекидна поезија**.

Појаву су, што је и природно, као целину најпре уочили и срдечно поздравили песници, и то они најистакнутији. Поводом Ерићеве збирке за децу **Славуј и сунце** (1968) Мића Данојлић у **Борби** није скривао одушевљење:

* Овај напис настао је добрим делом из четири претходна чланка о истој теми: **Гружански песнички феномен: Више песника него села**, Политика, 24. III 1968; **Гружанска песничка школа, Улазница** (Зрењанин), год. II, бр. 8. октобар 1968, **Песничка република Гружа, Расковник**, год. II, бр. 3, пролеће 1969; **Празник безазлене маште, Борба**, 27. XI 1971.

»Гружа!

У српску поезију, данас, напоредо са њеним најзначајнијим именима, укључује се и та брдовита област са оне стране Рудника, тај шумовити троугао између Крагујевца, Горњег Милановца и Краљева, и стоји као врело чудесних ритмова, као завичај древних, још невиних слика и метафора, као једно од најзанимљивијих искустава послератног српског песничтва, Милутин Бељаковић, Петар Бељаковић, Александар Борђевић, Милена Јововић, и, најзад, песник о коме данас говорим, заводљиви Добрица Ерић, одреда Гружани, дали су, у последњих десет година, песме које се ни у једној историје новије књижевности више не могу заобићи. (Гле, још један пропуст Свете Лукића!) Ван свих школа, а у својеврсном »сељачком«¹⁾ дослуху са свим школама, мелодија Груже се, у помолу једноличном брују српске поезије, издваја као кликтај из светле утробе јутра, као говор, који ван себе не тражи повода ни разлога. Милена Јововић, млади Бељаковић и Добрица Ерић заточеници су оне депоте, оног часног проклетства без којих поезији живота нема...²⁾

У исто време и поводом исте збирке и Весна Парун је у **Изразу** такође истакла »групу песника наиваца«³⁾... која је у родној Гружи, гдје живи, основала самониклу пјесничку оазу, из које модерна српска поезија црпе данас и вагромет боја и грч метафора⁴⁾. А нешто допније и Десанка Максимовић у једном разговору у загребачком **Вјеснику** вели: »Посебно су ми занимљиви сељаци из Груже у Србији, који су у песничтву као хлебински наивци у сликарству. И то негују нову, занимљиву, свежу, смелу поезију«⁵⁾.

Прци и потомци

Песничка Гружа била је откривена, али и њена тајна — отворена. Гружански песници представљени су заједно у разним панорамама стихова по листовима и часописима, а и наступали на књижевним вечерима и сличним приредбама,⁶⁾ али, сем поменутих изузетака, и критичари и новинари писали су о појединцима (и то о двоје најупадљивијих: Ерићу и Милени Јововић), остављајући по страни појаву као целину.

Једна песничка руковет у **Расковку** (**Чудесна ружа Гружа**, бр. 9, јесен 1970) показала је да ту нису у питању само они највиднији: »наивци«, већ да тај крај има и неколико школованих песника, углавном у просветној струци, као што су: Живодраг Живковић, Верка Вељовић, Слободан Гировић и Зорица Симовић.

Међутим, заборављени зборник **За плугом** из 1939. године, међу шеснаесторицом сељака писаца из разних наших крајева, све до Црне Горе и Лике, објавио је и тројицу Гружана: Радомира Тодоровића (који се песмама јавио још у **Војничком гласнику** 1921), Живка Василијевића и Миодрaга Јаковљевића (оба из истог села у Горњој Гружи, Белог Поља). Најзад, у листу **Кића** с почетка овог века међу неколицином песника сељака најупадљивији је био један младић из Груже, Радован Стојановић из Балосава, који се ту даровито оглашава 1910. године, а гине у рату већ 1913. Видимо, дакле, да је Гружа пре Живалина Стевановића (који се јавља 1924) имала још два сеоска песника који су се јављали у листовима: Р. Стојановића и Р. Тодоровића; а потом и поменућу двојицу Белопољаца, од којих је први, Јаковљевић, био приповедач. Тако се ранији утисак о дугом ћутању Груже унеколико мења. Али, само донекле.

У ствари, у Гружи се увек увелико певало. Њене невине тишине једино су пресећали сложни напеви народне лирске песме. О томе сведоче и многи њени завичајни тренуци и трагови као: »Лепе су ти, нано, Гружанке девојке« или: „У колу се ухватила до Милана Гружанина“. Моје детињство у Гружи, иако затамњено тешким ратним годинама,

ПОРЕКА
ПОРТОВА

бежанијама, паљевинама и убиствима, ипак остаје обасјано незаборавним звуцима девојачких песама са жетви, моба, прела. Како ли се тек певало у ранијим, мирним временима! Истина, то певање није никаква грузанска особеност (певало се свуда), али, овде, свакако није ни без значаја.

Значајно је било одвојити се од те песме.

Данас, када после народних песама погугу оне: »Девојке из Грузе лене су ко руже« сретнемо, као њихове најближе сусетке, раскошно наге купачице Добрице Ерића, срмом везене исповести Милене Јововић, или понорнички тамна предачка казивања Милутина Бељаковића, или стихове било кога од осталих песника, застајемо задивљени: какав размак и лук, и чак, рекло би се, пре понор него пут! Као да се нешто одједном преломило, и побуњенички пркосно изишло на светлост дана.

Било је природно да управо ту, у тој ковачници народне лирике, почне и једно од првих лирских одвајања и »одрбавања« од ње и од старог села, уза све препреке, дражи и опасности тога почетка.

ПРЕСТА
ПОРТОВА

Смисао једног ћутања

Прво што пада у очи кад је реч о Грузи у књижевности, то је (ипак) њено дуго ћутање. У општој утакмици наших покрајина, ова нашој књижевности није понудила (све до ових сељака, ни најмањег песника, ни најобичнијег приповедача; о роману, или о другим књижевним облицима, или о другим уметностима — и да не говоримо. Више од једног столећа, слободе, и више од једног столећа — тишине.

Овде, један занимљив податак, а у исто време и мала »исправка«, као да одмах постаје ствар од значаја. Имамо, наиме, две Грузе: Горњу — према Горњем Милановцу, и Доњу — до Краљева. Ова друга, Доња, знатно је развијенија и »напреднија«, има већ одавно железничку пругу (Крагујевац — Краљево) и неколике варошице (Кнић, Груза, Губеревац), али — нема песнике. Сви представници »грузанске школе« из Горње су Грузе.

Горња Груза, сва у питомини, представља — по речи-ма познатог етнолога и страшног планинара др Милорада Милошевића Бревинца — »један од најлепших кутака наше земље«. Она је задугу и увећано живела »по своме«, у извесном засенку, али и заветрини. Подалје од већих вароши, ослоњена на једну малу и скорашњу (Горњи Милановац), она је била далеко и од пијачне, купопродајне рачунице и грознице; и упркос рђавим временима и насиљу које је долазило подједнако од власти као и од њених одметника, чувана је богата залиха старинских обичаја, срдачности и гостољубља. Необични странци који би ту залутали, чудно освојени, постајали би и сами, све до смрти, (Горњо) Грузани, да би затим продужили да живе у причањима и изрекама.

Чини се, дакле, да је Горња Груза, у односу на ону најближу — Доњу, као и на неке друге наше крајеве, сачувала мало више оне давнашње безазлености и простодушја. И неће бити далеко од замршеног песничког клупка она одредба коју је једном, гостујући у нашој земљи, у изјави за један наш лист дала совјетска песникиња Бела Ахмедулина: »Поезија је чиста душа.«

Има још једна чињеница, још једна допунска подударност, која (као што и Владета Кошутећ мисли) вероватно није случајна, нити је овог пута остала безначајна: и један такав поклоник древности и чаробњак наше изворне речи као што је Момчило Настасијевић рођен је управо ту, у најближем суседству: у Горњем Милановцу.

Простосрдачна гружанска муза, по свему судећи, није се могла размахнути чак ни у плодним доњогружанским ата-рима, уз пиштаљку локомотиве и јутарње мисли о »намирницама« за пијацу.

Ипак, ствар није ни тако једноставна. Имамо чињеницу да је први песнички покушај у овом крају, видне даровитости, али још далеко од изворности, настао у Доњој Гружи почетком овог века, дакле у време када је и она била још увелико старинска, али већ и додирнута дахом новог доба. И није ли управо тај дотицај, тај ветрић — био онај насušни предуслов да клица крене? Затим, тај дашак новог ветра допре је и до Горње Груже: да пробуди и подстакне. Дашак, колико је и требало.

Све се раба неким додиром, и све расте — разликовањем и климом.

ПОБЕДА
ПОКТОРА

Смисао »школе«

У основи песничког (појединачног) чина стоји дубоко двојство: то је пут ка другима, али који води преко — издвајања од других. Сродницима по крви — песник претпоставља оне по духу; ближњима — удаљене, и чак будуће. Тежећи великом јединству, он пре свега остварује своје мало — бекство. Припадник једне средине, поготову оне сеоско-старинске, мора најпре да се отргне, отме. Да потражи неку другу »школу«, друкчију од оне свакодневне, свенародне, друге мере и претходнике, и, по могућству, сабраћу, дружину. Отуд непроцењив значај ових, тј. „школе“ као претходништва, и »школе« као дружења и сапутништва. (У овом случају она има оба та, подједнако важна, смисла).

Усред гружанске »велике народне лире« ново, појединачно песништво није се могло родити тако лако и просто како би се на први поглед чинило. Одлучити се и одвојити се од народне попевке, у којој се појединац не види, и где, уместо њега говори цела старинска заједница, и поћи стазом властитих писаних и објављених стихова, морало је испрва, у тој средини, личити на невиђени ризик и пустоловину. Зато је први покушај и морао бити у знаку двојства: млади Радован Стојановић у **Кићи** између 1910. и 1913. објављује упоредо властите стихове и забележене народне лирске песме. Он од ових није могао учити (учио је од других, школованих песника, све то својих савременика), али их, очигледно, није могао ни заобићи. Тако је био мање сам и олакшавао свој рад који је за његову околину био новост, и могао значити и — »пад«.

Између два рата, са четири писца сељака, Гружа већ има на помолу једну малу »школу«, са представницима у оба сељачка зборника (*Земљорадничка песмарица*, 1926. и *За плугом*, 1939), али без икаквих изразитијих издвајања.

У наше дане, кад је већ изгледало да је рат све замео, и некадашњи танки поточић — пресушио, одједном, попут понорнице обогаћене ћутањем и лутањем, изронио је, са *Добрицом Ерићем* на челу, и, рекло би се, прилично по његовом примеру, снажан талас пун сунчевог сјаја и дугиних прелива, примајући одасвуд све богатије притоке.

»Школа« је створена.

Богдан Поповић једном је, пишући о важности утицаја у књижевности, навео арапску пословицу: „Довољно је да смоква види другу смокву па да се родом оспе«. То се и у нашем случају обистинило. (Додуше, да би рабала, биљка мора бити из врсте родила!) Једна ранија нит, иако књижевно скромна а и временски невелика, историјски се показује као веома вредна. (Истина, Радован Стојановић је био сасвим заборављен, а прилично и други, али је зато за „Живадина из Брестовца“ знао свако). Понекад је најважније управо то: ослонац и подстицај. Пут ка »школи« био је

отворен. А ова, како видимо, чак мање значи — учитеља, а више — дружину. И ма колико да испрва »школа« омеђује даровитости, она их, у ствари, ослобађа и спасава. Она поново уводи спасоносни дух припадности, заједнице, задруге, надокнађујући оно (одвајањем) изгубљено. Она заправо, у оваквом случају, више него (видно) јединство »стила« под-разумева невидљиво јединство судбине.

Лабудова песма села

После последњег рата и горњогружанска срдачна заветрина почела је да увелико ишчезава. Град је, као и свуда, продро у село, а село појурило у град. Верни, или баш највернији, остали су му песници. И док је, рецимо, прилично узалудно тражити материјалне додире (и доказе утицаја) између Сергеја Јесењина и Добрице Ерића (узгред речено, мислим да овај други надмашује првог!), једна чињеница обојицу их увелико зближује: село и једног и другог јесте село које нестаје. Нестанак нечег, пак, по правилу је и тренутак његове »зрелости« за песму. И управо зато, дубоком логиком тог (и сваког) губљења, село и претиче, преостаје, поред осталог и у песми, у том последњем и највећем прибежишту, у свом новом, чак победоносном настајању. Убедљиво и узбудљиво сведочанство у том правцу јесте Ерићева песма **Бик на брегу**.

Исто је и с језиком: док селом незадрживо хара штура, »уведена« канцеларијска, телевизијска фраза, гружански песници с Ерићем и Миленом Јововић на челу приређују невиђену светковину језичке свежине и обиља: цело једно благо извучено из неких старих остава — за велики дан празнички, или последњи, погребни!

Дословно умирање села опевао је једноставно и потресно један од новијих и изворних гружанских песника, Владета Пауновић, једини песник сељак из Доње Груже, кога је такође завичајна »школа« ослободила за стих. Заставши пред својим пустим домом, и не смејући да уђе (»Кога се то плашим / Кад су и пси мртви?«), он је тако и закорачио у поезију, у **Расковнику** 1971. То се звало **Самоћа**, али кроз годину дана он ће, у истом часопису, пронаћи и свој власити и јарки наслов за исту, своју суштинску тему: **Капија а ни ко не пролази.**)

Гружански песници, толико привржени једном свету којег већ нема, представљају у ствари лабудову песму старог села, па, ево, и села уопште.

Границе »републике«

„Песничка република Гружа“, нудећи за разговор разне теме и подстицаје, у ствари све више шири своје границе: она, како видимо, није ни само данашња, ни само сељачка, нити, напокон, само гружанска.

Иако њен велики заљубљеник Добрица Ерић у свом дуго припреманом (и сањаном!) зборнику (или, како он каже, »огрилицу гружанских песника«) **Чудесна ружа Гружа** (1981.) није, на жалост, нашао места, ни у одломцима, за њене најстарије и, додуше, најчешће нејаке гласове, ти часни преци не заслужују ни да се сасвим забораве.

Зауврат, Ерић је с правом ту укључио и школоване песнике, иако не све, а међу овима нема ни крагујевачког родољубивог песника Драгана Биорца (још један Доњогружанин), који, истина, има доста слабих стихова, али има (у **Расковнику** 1975, у песми која се управо зове **Гружанка**) и најлепши љубавни стих који уопште знам: **»Вечност мора да те поцрнови.«**

Најзад, док **грузанска песничка група** обухвата песнике рођене углавном у (Горњој) Грузи, **грузанска песничка школа** је очигледно нешто друго и шире. У њу би се могли убројити песничким стилем и песници из ближег суседства, из села око Горњег Милановца (Милош Луковић, Радомир Рубаковић, Милутин Мијаиловић, Обрад Васиљевић), као и они даљи: од Вукосаве Андрић из Велике Дренове до Драгољуба Јевремовића из Рођевића код Свилајнца. Делимично и Паун Петронијевић. (Али Србољуб Митић никако!) Млађи сeosки песници у почетку су обично исписивали љупке метафорично - идиличне сликовнице у знаку («грузанске школе» (на пример, Зоран Вучић у **Расковнику** 1969: утицај којег ће се овај, уосталом, убрзо ослободити).

Песничка Груза више не чека да буде примећена (поменути зборник Добрице Ерића то коначно потврђује), али она чека да буде изучена, протумачена, оцењена. «Мало књижевно чудо и велика загонтека», писао сам о њој пре десетак година. Па и сада, ово је више увод у тајну Грузе, а не решење те тајне, која остаје.

ПОВЕЉА
ОКРОВА

НАПОМЕНЕ

¹⁾ Мића Данојлић: **Груза за децу и за одрасле** (Добрица Ерић: **Славуј и сунце, Борба**, 26. X 1968.

²⁾ **Израз**, јануар 1969.

³⁾ **Вјесник**, Загреб, 20. I 1970.

⁴⁾ Прво «грузанско» књижевно вече, на којем је учествовало седморо песника, било је у Крагујевцу, на Радничком универзитету, 24. III 1964., а једно од најзапаженијих — на Коларчевом народном универзитету 8. V 1968, непосредно уочи покретања **Расковника**.

⁵⁾ **Расковник**, бр. 11, пролеће 1971, и бр. 16, лето 1972.